

Ivo Andrić: *Circul* (fragmente)

Scriitor admirat pentru forța sa epică și pentru stilul său solid, tradiționalist (calități care i-au adus și un Premiu Nobel pentru literatură în 1961), Ivo Andrić (1892-1975) are astăzi un statut destul de incert și de controversat în spațiul ex-iugoslav, într-un context politic radical diferit (și radicalizat) în raport cu acela (sau, mai degrabă, cu acelea) în care el s-a afirmat și și-a desfășurat activitatea de scriitor. Biografia lui personală, ca și cea literară, ilustrează lumea compozită și frământată a Balcanilor, reflectă câteva „vârste” succesive ale unui univers complicat, cu un echilibru extrem de fragil, instabil, compromis de sensibilități și resentimente cu potențial exploziv.

Născut la Travnik, în Bosnia (atunci parte a Imperiului Austro-Ungar), într-o familie de croați, Ivan (Ivo) Andrić a făcut studii universitare la Zagreb, Viena, Cracovia și apoi la Graz (unde a și obținut un doctorat în litere în 1923). Militant pentru libertate națională, el a fost întemnițat de austrieci în timpul primului război mondial. Din 1923 până în 1941 a activat ca diplomat, reprezentând în străinătate (la consulatele din București, Trieste, Graz; Paris, Marsilia; Madrid) Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor – ulterior, Regatul Iugoslaviei. Când Germania a invadat Iugoslavia, s-a întors de la Berlin (unde se afla în ultima sa misiune diplomatică) și s-a stabilit la Belgrad.

Ivo Andrić a scris în croată (la începutul carierei sale; aproximativ o treime din operă) și în sârbă. A debutat în 1914 cu poezie, a continuat cu proză lirică (*Ex Ponto*, 1918; *Nemiri/ Neliniști*, 1920) și cu povestiri precum *Put Alije Đerzeleza/Călătoria lui Alija Đerzelez* (1920); au urmat volumele intitulate *Pripovetke/Povestiri* (1924; 1931; 1936), *Nove pripovetke/Povestiri noi* (1948), *Lica/Chipuri* (1960). Partea cea mai consistentă a operei sale o constituie faimoasa „trilogie bosniacă”, alcătuită din romanele (neconectate între ele, doar înrudite tematic, scrise în timpul războiului și publicate simultan în 1945): *Na Drini ćuprija/Podul peste Drina*, *Gospođica/ Domnișoara* și *Travnička hronika/Cronica orașului Travnik*.

După destrămarea Iugoslaviei (proiect politic în care a crezut și pe care l-a sprijinit cu feroare), Ivo Andrić a fost revendicat și de croați (cu argumentul ascendenței sale și al opțiunii lui pentru croată în scrierea operei de tinerete), și de sârbi (în virtutea carierei sale politice și a limbii/dialectului în care și-a scris opera de maturitate), și chiar și de bosniaci (care sunt, de fapt, împărțiți între mândria de a relaționa Bosnia cu un laureat Nobel și ostilitatea firească față de un scriitor care în cărțile sale i-a prezentat pe musulmani cu prea puțină simpatie și înțelegere). În mod ironic însă, ca o „răzbunare” peste timp, deasupra circumstanțelor politice de altădată, Ivo Andrić nu mai reprezintă totuși „vioara întâi” nicăieri în spațiul fost iugoslav, fiind „detronat” de alți scriitori: Miroslav Krleža („concurrentul” său la Nobel) este considerat cel mai mare scriitor croat, Miloš Crnjanski cel mai mare scriitor sârb, în vreme ce bosniacii înclină balanța estetică în favoarea lui Mehmed/Meša Selimović.

Povestirea *Circus/Circul*, din care redăm aici câteva fragmente în traducere românească, a apărut postum, în culegerea *Kuća na osami/Casa însingurată* (Srpska književna zadruga, Beograd, 1976). Prin convenția „amintirii din copilărie”, naratorul abordează raportul dintre aparență și esență: el evocă prima întâlnire cu circul, loc al magiei și al iluziei, imagine seducătoare a fericirii și a libertății. Adus în prezent de forța evocării, spiritul directorului circului îi dezvăluie însă realitatea sumbră din spatele „măștii” cuceritoare, răul și urâtul, slăbiciunile și patimile omenești disimulate de fațada strălucitoare.

Se scursese o bună parte din ziua învăluită în ceață și nimeni nu venise sub fereastra deschisă și clopoțelul de la poartă nu sunase. M-am bucurat de liniștea aceasta ca de o vacanță binemeritată, ca de un cadou așteptat. Îndată după micul dejun, am ieșit afară, am urcat scările ce duceau spre grădina din spatele casei, ca să mă plimb și ca să iau aer curat. Acolo mi-a revenit o amintire vagă, îndepărtată: o mare de întuneric și o lumină orbitoare; trompete, tobe, strigăte de încântare, tropot de cai, miros de rumeguș și de scândură de brad, găfâieli, zgomotele circului și un caleidoscop de culori, și liniștea apăsătoare peste târg într-o seară răcoroasă; vioașie fără pricină și tot atâta tristețe. [...]

Deasupra intrării în cort flutura în vânt o pânză mare, strălucitoare, pe care scria cu litere roșii: *Cercul Weller*. Cu inima bătănd, cu răsuflarea tăiată, am intrat cu ai mei în spațiul scaldat într-o lumină care-ți lua ochii. Câteva rânduri de bănci de brad negeluite înconjurau arena acoperită cu un strat gros de rumeguș moale, gălbui.

Toate simțurile îmi erau cucerite de miracol. A început spectacolul. Îmi simțeam fața aprinsă și ochii învăpăiați, degetele reci mi se încheștau în buzunare. Prin pâcla fierbinte, printre spectatori distingeam chipuri cunoscute, oameni din orașelul nostru, și mă miram ce caută ei acolo, și de îndată ieșeau din câmpul vederii mele, uitam de ei cum uităm de toate câte ne mai leagă de trecut, amintiri tot mai șterse, rămășițe care, în cele din urmă, pier.

Cu râsete și exclamații vesele, copilărești, au intrat în arenă doi clovni. Se fugăreau, se împingeau, săreau capra pe rând, „vorbeau” prin gesturi, se întreceau care e mai isteț, care îl păcălește pe celălalt. Aceste două făpturi pline de haz, cu haine de multe culori, cu fețele vopsite în alb, pe care străluceau, profund omeneste, ochi inteligenți și, deopotrivă, triști, au pus în umbră tot ce însemna lumea pentru mine – și acesta era doar începutul mărețului spectacol.

Au răsunit alămurile și tobele. În fața ochilor mei, ca o pânză de lumină, colorată, fremătătoare, a pornit să se desfășoare o lume pe care nu o bănuisem măcar, dar pe care, fără să știu, o așteptam de mult. Parcă apăruse exact ceea ce, în clipe de mâhnire copilărească, simțisem adesea că-mi lipsește. „Asta, asta era!” mi-am spus și am savurat cu bucurie fiecare clipă repede trecătoare și fiecare amănunt.

După clovni au venit doi artiști ai trapezului. Când ridicau brațele și săreau, izbucneau urale, iar când atingeau culmi de îndrăzneală și de primejdie câte o femeie din public își acoperea ochii cu mâinile și strigătul ei de groază suna asurzitor: – Aaaaa!

Au apărut apoi caii dresați. Pe o latură a arenei se afla directorul circului, în costum de călărie, cu joben pe cap și încălțat cu cizme înalte și strâmte. Mustața răsucită se contura pe chipul încremenit. Pocnind dintr-un bici lung, se înălța calm, impunător ca un zeu, și ținea tot spectacolul sub control. Bine hrăniți și cu grijă țesălați, caii, albi și negri, au înconjurat arena, s-au cabrat ori s-au lăsat în genunchi la comanda biciului și, tot la un semnal șuierător, au ieșit din arenă. Ultimul număr a stârnit entuziasm și aplauze furtunoase. Pe un cal negru, încadrat de doi cai albi, mai scunzi, călărea un bărbat puternic și spătos, îmbrăcat într-un costum strălucitor, iar în spatele lui era o față cu fața puternic fardată, cu buze foarte roșii, într-un costum pal cu pelerină scurtă de mătase ca pruna. După ce au ocolit arena de câteva ori, fata, la

početul biciului, s-a urcat pe umerii bărbatului, iar el, efortându-se, încordându-se cu mare atenție, a început să se ridice. Într-o clipă, dând spectatorilor impresia de mare ușurință, era în picioare pe cal și atingea doar ușor cu degetele de la mâna stângă fata de pe umerii lui. Caii alergau în același ritm cu toții, azvârlind cu copitele rumeguș în primele rânduri de spectatori; pe calul din mijloc stătea ca un învingător călărețul puternic, iar pe umerii lui, dreaptă și strălucitoare, era fata în costumul de culoarea pielii, în care părea goală, și pelerina vineție îi flutura pe spate.

După numărul acesta magnific, măreț, grandios, au ieșit niște oameni care au așternut un covor colorat și au întins o sârmă sus, deasupra arenei. Îmbrăcați în salopete, muncitorii păreau rătăciți, veniți din lumea de mult dispărută în care mă aflasem și eu cândva. Ajutată ceremonios de director, pe sârmă a urcat o tânără artistă din Ungaria, pe nume Etelka. Era mai mică și mai fragilă și părea mai slabă decât călăreța de mai înainte, dar avea un trup perfect modelat, înveșmântat în costum de mătase neagră, cu o fustă scurtă verde; o vestă galbenă îi strângea talia, lăsându-i la vedere cea mai mare parte a pieptului; în mâna dreaptă ținea o umbrelă ușoară, chinezească. S-a mișcat cu atenție și încet la început. Nu-ți venea a crede că va traversa sârma. S-a legănat de câteva ori, s-a poticnit gata, parcă, să cadă, dar, echilibrându-se cu mâna stângă și cu umbrela, a reușit, cu ultimele puteri, să se țină și a continuat să alunece pe sârmă mai departe. În clipele acelea am simți să-mi sare inima din piept. Când a ajuns la capătul sârmei, fata s-a întors și a mers mai ușor și mai sigur. Pe chipul ei plutea umbra unui zâmbet dezinvolt.

De-aici înainte n-a mai fost circ pentru mine. Sârma se întindea între doi munți, peste o vale primăvărată, iar fata plutea pe ea liberă ca o pasăre, mai ușoară ca un fluture, străbătea întreaga zare, zâmbind drăgălaș. Curată și fără trup, era stea, nu fată.

Mi se părea că miracolul și frumusețea sunt veșnice, că oamenii aceia pot orice pe lume, că sunt în stare să împlinească tot ce-și pun în gând. Știau ce vor și tot ce voiau puteau. Nu aveau nevoie de cuvinte și explicații. Vorbeau prin gesturi. Nu șovăiau, nu greșeau, nu se plictiseau ca noi. Nu mințeau, fiindcă nici nu aveau nevoie s-o facă, și nu lăsau pe nimeni din jurul lor să-i mintă pe alții ori să se mintă pe sine, nu lăsau pe nimeni să semene amăgire. Se mișcau și trăiau în siguranță. Nu știau ce este neîncrederea ori nedumerirea, erau deasupra lucrurilor acestora. Întorseseră spatele vieții obișnuite, dar numai pentru o viață mai frumoasă, desăvârșită. Erau fericiți.

Spre această fericire mi se părea că ne îndreptăm și noi. Depășiserăm cu totul și pentru totdeauna viața trăită până atunci. Toate obstacolele dispăruseră. Mai departe, spectacolul era rostul și esența vieții, iar curajul și frumusețea erau legile de bază. Cu toții aveam să ne mișcăm și să trăim așa, să reușim asemenea isprăvi.

Amuțit și uluit de aceste descoperiri, am uitat de tot ce era în jur, nu numai de oamenii din orașel, ci și de părinții cu care venisem. Mi se părea că sunt cu desăvârșire singur, că nu aveam pe nimeni în lume, că venisem numai ca să aflu cum e viața în lumea mare și plină de strălucire a spectacolului și să rămân acolo, stând în șa, călărind sau făcând sărituri periculoase, învingând gravitația și jucându-mă cu spațiul, vesel și degajat, cu zâmbetul pe buze, bucurându-mă că sunt văzut de oameni și admirat. [...]

Visul părea realitate, sub soarele dimineții senine, în aerul limpede. M-a smuls din reverie sunetul prelung și strident al clopoțelului de jos, de la poartă. [...] Am coborât. [...] În camera de oaspeți era un bărbat îmbătrânit, necunoscut mie. [...]

– Mă iertați, mă aflu la mare strămoare...

Da, că era la strămoare se citea pe întreaga lui făptură uzată, de la pălăria pe care o tot muta dintr-o mână în alta, până la pantofii demodați, se vedea asta și din felul cum vorbea.

Era cetățean austro-ungar, se născuse pe la mijlocul secolului al XIX-lea la Trieste și murise în urmă cu cincizeci și doi de ani la un spital de pe la noi. Mama lui era italiancă trăgându-se din strămoși sloveni, iar tatăl lui era ceh. Vorbea și germana, și ceha, și italiana, dar nu stăpânea vreuna dintre aceste limbi atât de bine, încât conversând cu un neamț, cu un ceh sau cu un italian să nu aibă un sentiment de inferioritate. Cel mai bine cunoștea limba circului, pentru că acolo crescuse și acolo își trăise traiul; cât pe ce să și moară acolo. La circ folosea o limbă aparte, o amestecătură din mai multe limbi, nimerită pentru a da indicații și pentru a striga la artiști, la îngrijitori, la cai și la alte animale.

Cu multă sfială, căutându-și cuvintele, mi-a spus că îl chema Romualdo Berabec, fost proprietar și director al circului Weller, iar apoi a ținut să-mi explice de ce venise.

Iată de ce venise.

Amintirile – mai ales unele amintiri – pot schimba mult lucrurile. Cât nu ne gândim și nu vorbim despre oamenii care nu mai sunt cu noi, ei intră în uitare, se descompun în întuneric și amortire. Dar când sunt readuși în gândul nostru de câte o amintire vie și puternică, atunci trebuie mers până la capăt; totul trebuie luminat din toate părțile, trebuie arătat întocmai cum a fost cu adevărat și, dacă e nevoie, trebuie aduse completări. Iată completările.

[...] El și cu Ana erau căsătoriți de peste douăzeci de ani. El lucra cu caii în circul tatălui ei. De aceeași vârstă cu el, ea era plinuță și rumenă, singurul copil al bătrânului Weller, al cărui circ avea succes și era cunoscut în tot regatul. Mulți râvneau la moștenitoare, fată isteasă și cuminte. Norocul a fost de partea lui. Când a murit Weller, el și cu soția lui au rămas stăpânii circului. N-au avut copii. Mulți ani la rând femeia a ținut socoteala cheltuielilor și a încasărilor. Și datorită ei, căci era econoamă și descarcăreață, circul a supraviețuit și în anii mai puțin buni. S-a îngărășat de timpuriu, dar era mereu vioaie și îndemânică la treabă. Până când s-a îmbolnăvit și a căzut la pat. Umflată și invalidă, era o povară pentru ea însăși și pentru soțul ei. [...]

Ea avea să moară, i-a spus lui, și atât despre asta. Gata cu ea! Sfârșit! Asta era Voia lui Dumnezeu! Sfârșit! Dar ceea ce o supăra și-i amăra ultimele clipe era legătura lui smintită și rușinoasă cu Etelka aia, care putea să-i fie fiică, dacă nu, la o adică, și nepoată. L-a înnebunit curviștina aia, care încă de pe la treisprezece ani a fost prinsă cu grăjdarii în paie. Nu-i era rușine și frică de Dumnezeu? Uitase de tatăl ei, bătrânul Weller, care îl făcuse om, dacă la ea, care-i fusese prietenă și tovarășă, ani de zile, la bine și la rău, nu se mai gândea de mult. Era așa de bleg încât să creadă că Etelka îl alesese pentru tinerețe, putere și frumusețe? Oare el, la

anii pe care îi avea și la puterea pe care o deținea, mai avea nevoie de femei? Dar avea nevoie ungueroaica de banii lui. Oare nu vedea ce îi pregătea artista? Aștepta numai să moară patroana și să se căsătorească ea cu el; după aceea avea să-i fie ușor să-l dea deoparte și să pună stăpânire pe circ, împreună cu Sivori călărețul, cu care și trăia deja. Avea să-l ducă la sapă de lemn. O femeie de teapa ei era o otravă. Avea să vadă el. Și atunci avea să-și aducă aminte de ea și de cuvintele ei. [...]

Toamna a murit soția lui. A înmormântat-o în cimitirul catolic din orașul Osijek, unde ajunsese circul atunci. Foarte curând s-a căsătorit cu Etelka. Iar apoi au venit belelele. [...]

Nu era Etelka, fata pe care o cunoscuse și pe care o dorise, zveltă și dulce, alunecoasă ca un săpun frumos mirositor, ci însăși moartea, o prăpastie adâncă de care ar fi trebuit să se țină departe, o năpastă de care trebuia să se apere. [...]

În ziua aceea a cumpărat un cuțit mare, de vânător. Nu-i plăceau armele, nu-i înțelegea pe oamenii pasionați de ele. [...] Dar nu avea încotro. Era convins că numai așa putea scăpa de firul puternic, nevăzut, care-l ținea fără milă legat de Etelka și care avea să-l sugrume pe dată, fără doar și poate, dacă nu-l tăia.

Cuțit avea, îi mai lipsea însă ceva. Hotărârea trebuia dusă la îndeplinire, dar a văzut atunci că hotărârile se iau ușor, mai greu e să le împlinești. Când s-a întors de la piață, a găsit-o pe Etelka așezată la masă. I s-a părut că îi va fi lesne să parcurgă distanța de la gând la faptă. Dar când s-a apropiat de ea și a ridicat cuțitul, în locul ființei plâpânde a apărut o tigroaică aprigă și neînfricată, care știa să se apere. Nu s-a tras înapoi, ci s-a năpustit la el și cu mâna stângă a prins cuțitul, iar cu dreapta l-a lovit puternic în ochi. Nu se lupta numai pentru viața ei, ci și pentru aceea a copilului din pânțele – copilul bărbatului spătos care călărea noapte de noapte calul cel negru. [...]

Au chemat poliția. Când l-au ridicat, încă ținea cuțitul în mână. L-a aruncat abia când au strigat la el polițiștii. L-au luat legat și însângerat, în timp ce ei îi bandajau palma stângă.

A stat în arest, apoi l-au interogat. Etelka și-a luat avocat. Directorul s-a apărut singur. S-a apărut cu tărie și cu hotărâre, dar totuși, sau poate tocmai de aceea, greșit și fără succes. Știa însă ce face. [...] Vroia un singur lucru: să spună lumii întregi povestea lui incredibilă, să dea tuturor un exemplu viu și clar de ce pot să facă oamenii răi și avocații abili dintr-un om care a greșit o dată și care s-a pomenit astfel pe drumul către pieire. [...] A murit de ficat. N-a apucat sfârșitul procesului. A murit aici la Sarajevo și a fost îngropat la cimitirul din Koșevo.

Directorul a tăcut o clipă, apoi s-a ridicat deodată în picioare.

– Mă iertați că v-am deranjat, dar acum știți totul. Măcar atât cât știu și eu. Acuma puteți să vă completați amintirea din copilărie. Pentru că toate lucrurile în viață trebuie să fie luminate din toate părțile. Nu vă cer nimic și nici nu vă mai rețin. Mă iertați!

Luându-și rămas bun cu stângăcie, s-a îndreptat spre ieșire. Își ținea cu mâinile amândouă pălăria neagră și mare, ca pe un obiect pe care îl pierduse aici demult și pe care acum era fericit că îl găsisese.